

VILÁG- TÖRTÉNET

15. (47.) évfolyam 2025. 3.

AZ ELTE HUMÁN TUDOMÁNYOK KUTATÓKÖZPONTJA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **S. PETER COWE**
ÁNI ÖRÖKSÉGE
- **ELKE HARTMANN**
KARS ELVESZETT ÖRÖKSÉGE
- **KAREN JALLATYAN**
ÜZENŐ FÉNYKÉPEK ÁNI „ELVESZETT VÁROSBÓL”
- **KONRAD SIEKIERSKI**
ÖRMÉNY ZARÁNDOKLATOK ÁNIBA, AZ ELVESZETT
SZÜLŐFÖLDRE
- **VAHÉ TACHJIAN – JOSEPH RUSTOM**
AZ OSMÁN ÖRÖKSÉG ELVETÉSE ÉS A NEMZETI STÍLUS
MEGTEREMTÉSE
- **KOVÁCS BÁLINT**
AZ ERDÉLYI „ÁNI-ÖRMÉNYEK” MINAS BŽŠKEANC’
ÚTLEÍRÁSÁBAN
- **SZEMLE**
KONRAD SIEKIERSKI, CHRISTINE BAGHDASARYAN,
KIMA SARIBEKYAN ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
Az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Történettudományi Kutatóintézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Lovaš Eldina, Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

Áni emlékezetének sokrétű dinamikája (Elke Hartmann – Kovács Bálint)	317
<i>Tanulmányok</i>	
S. Peter Cowe: Áni öröksége. Történetek a veszteségről és a gyarapodásról	323
Elke Hartmann: Kars elveszett öröksége	335
Zhenya Ghazaryan: Az elveszett örökség őrzői. Van városának 19. és 20. század eleji etnográfusai	353
Karen Jallatyan: Üzenő fényképek Áni „elveszett városból”. A vonzalom története, avagy a modern történetiség mint vonzalom	365
Konrad Siekierski: Örmény zarándoklatok Ániba, az elveszett szülőföldre	381
Vahé Tachjian – Joseph Rustom: Az oszmán örökség elvetése és a nemzeti stílus megteremtése. Az örmény diaszpóra templomépítészete az 1930-as évek Libanonjában	393
Kiss Péter: Az örmény őshaza, Áni szerepe Dondoni Vártán József krónikájában	425
Kovács Bálint: Az erdélyi „Áni-örmények” Minas Bžškeanc’ útleírásában	433
Hakob Matevosyan: „Áni-örmények” a mai Magyarországon	457
<i>Szemle</i>	
Emlékezet, veszteség és visszatérés (Konrad Siekierski)	469
Kaukázusi Albánia (Christine Baghdasaryan)	473
Bulgáriai örmények. Identitás és történelmi emlékezet (Kima Saribekyan)	477

Az örmény őshaza, Áni szerepe Dondoni Vártán József krónikájában

A 19. század elejére az Erdélyben élő örmény közösségek már elvesztették ősi nyel-
vüket és vallásukat, s szinte teljesen asszimilálódtak az őket befogadó magyar társa-
dalomba.¹ Az örmények hálásak voltak befogadásukért, azonban már a 19. század
elején születtek olyan, az örmény identitást megőrző művek, melyek közül kiemel-
kedik az örmény származású, de már magyar anyanyelvű Dondoni Vártán József
Örmény nemzet históriája címet viselő munkája.² Dondoni célja az volt, hogy az er-
délyi örmény fiatalságnak bemutassa saját történelmét Hayk uralkodásától egészen
1800-ig.³ Munkája nyomtatásban a mai napig nem jelent meg, csupán kéziratként
maradt ránk, melyet a Budapesti Örmény Katolikus Levéltárban őriznek.⁴

A 19. század második felétől egyre több, kézzelfogható eredménye lett az
örmény identitást megőrző mozgalmaknak. Ideológiai háttérként az armenizmus-
nak nevezett irányzat szolgált. Merza Gyula 1895-ben publikált cikkében összefog-
lalta az armenizmus eszméjét, kiemelve: „gyermekeinket magyar hazafiaknak és
magyar honleányoknak, de egyúttal jó örménynek is neveljük”,⁵ ugyanakkor fontos
eleme volt az armenizmusnak, hogy hangsúlyozta az erdélyi örmények rokonságát
a többi örmény közösséggel. Ennek fontos részét képezte a hajdani főváros, Áni
jelentőségének bemutatása.⁶

Áninak, a mai örmény–török határ török oldalán fekvő romvárosnak, a kö-
zép-kori örmény Bagratuni Királyság fővárosának 1064. évi elfoglalása után az ör-
mények tömegesen hagyták el az egykori királyság területét, új hazát keresve. So-
kan előbb a Krím félszigeten, majd onnan továbbállva a mai Ukrajna nyugati részén
telepedtek le, virágzó közösségeket létrehozva. Az örmények identitásuk részévé

* A szerző a Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Seminar Christlicher Orient und Byzanz MA-hallga-
tója (06114 Halle (Saale) Mühlweg 15.).

1 Mindezt jól bizonyítja, hogy számos örmény vett részt az 1848–1849. évi szabadságharcban. Bővebben
lásd: Bona, 1995.

2 Dondoni mellett az egyik legfontosabb erdélyi örmény író a korszakból Gábrus Zachariás (1794–1870).
Bővebben lásd: Sargsyan, 2017. 167–190.

3 Hayk örmény nemzeti hős. Az örmény hagyomány szerint Noé leszármazottja és az örmény nép ősatya,
nevéből alakult ki az örmény (hayk') népnév. Hayk története magyarul is elérhető: Schütz, 1995.

4 Dondoni, 1800.

5 Merza, 1895. 259.

6 Molnár, 1895. 106.

tették egykori fővárosukat.⁷ Minas Bžškeanc' 1830-ban megjelent úti beszámolójában pedig már egységesen Áni leszármazottjaiként említi meg mind az erdélyi, mind az egykori lengyel területeken élő örményeket.⁸

Jelen tanulmány azt vizsgálja, miként mutatja be az erdélyi és az egykori lengyel területeken élő örmény közösségek eredetét Dondoni Vártán József. Az erdélyi szerző munkája nem korlátozódik csupán az erdélyi, illetve a galíciai és a moldvai örmények történetére, hanem részletesen leírja az Örmény-fennsíkon maradt örmények történetét is. Éppen ezért merülhet fel a kérdés: vajon Dondoni számára is Áni az európai örmény közösségek őshazája?

Örmény közösségek/kolóniák (gałut') Kelet- és Közép-Európában

Áni központi szerepe az örmény identitásban szorosan összefügg a 10. század közepén megalakult Bagratuni Királysággal (885/886–1045). A Bagratidák uralma alatt az örmények több mint 400 év után újra saját királyuk uralma alatt élhettek.⁹ A Bagratidák királysága ugyanakkor nem volt teljesen független királyság, hanem a korszak két nagyhatalmának, Bizáncnak és az Arab Kalifátusnak az árnyékában létezett, melyek gyakran beleavatkoztak a királyság életébe.¹⁰ Áni, a későbbi őshaza is a Bagratunik alatt élte virágkorát. III. Ašot (952/953–977) tette meg fővárossá, s hamar az örmények kulturális és gazdasági központjává vált.¹¹ A Bagratuni Királyság bukása után (1045) a város bizánci uralom alá került, 1064-ben viszont megostromolták a szeldzsuk-törökök és kifosztották. Ezt követően már nem nyerte vissza korábbi jelentőségét, elveszítette mind kulturális, mind gazdasági szerepét, és lakosai lassan elhagyták, új hazát találva a Krím félszigeten, később pedig az akkor lengyel területen fekvő Lemberg környékén.

A Krím félszigeti és a galíciai örmény közösségek esetében azonban nem jelenthető ki egyértelműen, hogy Áni szeldzsuk kifosztása miatt hagyták el egykori hazájukat és költöztek máshová, az áttelepülésben sokkal inkább a kereskedőtevékenységük játszott fontos szerepet.¹² A Podóliába és Galíciába bevándorolt örmények számos kiváltságot kaptak a lengyel uralkodóktól: III. Kázmér (1333–1370) a leMBERGI örményeknek magdeburgi városjogot adományozott, továbbá engedélyezte saját püspökség (később érsekség) felállítását, ami a 17. század során központi szerepet játszott az európai örmények vallási uniójának megszületésében.¹³ A Kilikiai Örmény Királyság bukása (1375), a Krím oszmán-török fennhatóság alá

7 Áni szerepéről az örmény identitásban lásd: Kovács, 2014. 509–518.; Kovács, 2019. 73–83.

8 Vö. Bžškeanc', 2019. 157–164.

9 A Bagratuniakkal egy időben több örmény főúri család (*naxarark'*) alapított saját királyságot, melyek közül kiemelkedett az Arcruni-ház királysága (Vaspurakan), a Siwni-ház királysága (Siwnik) és a Kiwrikan-ház királysága (Tašir-Joraget). Bővebben lásd: Garsoian, 1997a. 143–186.

10 Garsoian, 1997b. 117–142.; Yuzbashian, 1973–1974.

11 Ániról bővebben lásd: Mat'ewosean, 2021.

12 Košťálová, 2020. 39.

13 A lengyelországi örményekről lásd: Oleś, 1966; Daškevyč, 2018. 44–90. Az örmények vallási helyzetéről: Suttner, 2018. 332–340.; Nagy, 2020a.

kerülése, a 16–17. század fordulóján kitört dzseláli-felkelés, valamint a folyamatos perzsa–oszmán háborúk egyre több örményt kényszerítettek arra, hogy elhagyják hazájukat, és nyugaton, elsősorban a podóliai és galíciai örmény kolóniákban találjanak menedéket.¹⁴ Mindez segíthette egy egységes „őshaza” képének kialakulását, amit végül az örmények Ániban találtak meg. Simeon Lehač’i 17. századi örmény utazó munkájában leírja, hogy a lengyelországi/lemergi örmények őshazája Áni.¹⁵

A 17. század második felében a török háborúk miatt az örmények újra elhagyni kényszerültek lakóhelyüket. Átmenetileg az Erdélyi Fejedelemségben találtak menedéket, majd a harcok lecsillapodása után az örmény családok többsége visszatért Moldvába. Az Erdélyben maradt örmények azonban alig száz év alatt elvesztették ősi nyelvüket, elhagyták apostoli hitüket, és unióra léptek a katolikus egyházzal. Az asszimiláció nem volt konfliktusmentes. A meg nem valósult örmény katolikus püspökségért folytatott törekvések során mind a szász, mind a székely lakossággal összetűzésbe kerültek.¹⁶ Mindez közrejátszott abban, hogy az örmények rendkívül gyorsan integrálódtak a többségi magyar társadalomba.¹⁷

Dondoni leírása Ániról

Az asszimiláció erősödése ráébresztette az Erdélyben élő örményeket, hogy valamit tenniük kell identitásuk megőrzésének érdekében. Ez a szándék vezérelte Dondoni Vártán Józsefet is, aki azzal a céllal írta munkáját, hogy bemutassa az örmény fiataloknak az örmény történelmet saját nemzeti nyelvén (magyarul). Dondoni is már asszimilálódott örmény volt, aki külföldi tanulmányai során sajátította el az örmény nyelvet.¹⁸ Ezen információkon kívül azonban semmilyen más életrajzi adat nem ismert személyével kapcsolatban.

Első olvasatra úgy tűnik, mintha Dondoni kötete a korszak legismertebb örmény történetírójának, Mik’ayēl Č’amč’eannak *Az örmények története, a világ kezdetétől az Úr 1784-es esztendejéig* című munkájának gyenge magyar nyelvű kompilációja lenne.¹⁹ Alaposabb vizsgálat után azonban egyértelműen kijelenthető, Dondoni saját céllal alkotta meg históriáját. Csupán forrásként támaszkodott Č’amč’ean

14 Schütz, 1988. 50–66.; Schütz, 2018. 15–43.

15 Եւ ասիւն թէ յԱնիոս եկած են տեղացւ Հայք. եւ զի ըստ պատմագրաց երկու բաժին եղեալ՝ մինն եկեալ ի Քաֆայ եւ Ախթրման, որ դեռ կան ի Սուլումանաստր ու հայնակ գրուցն. եւ Անկուրիայ եւ անտի ի Լեւ. („Azt mondják, az örmények Ániból jöttek erre a helyre. A történetírók szerint [miután a városból menekülniük kellett az örményeknek] két csoportra osztódtak. Az egyik csoport Kaffába [ma Feodoszija] és Akkermanba [ma Bilhorod-Dnyisztrovszkij, Ukrajna] ment, és még vannak Sulu manasztirban [Bilhorod-Dnyisztrovszkij közelében található kolostor], akik örményül beszélnek. [A másik csoport pedig] Ankúraba [mai Ankara] és onnan Lengyelországba [ment].”) Internetes forrás: Siemon Lehač’i, <https://digilib.aua.am/book/331/336/7195/Ուղեգրութիւն> (letöltés: 2025. március 22.).

16 Vö: Pál, 1997. 104–120.; Nagy, 2009. 945–974.; Nagy, 2012; Pál, 2013. 9–16.

17 Nagy, 2020b. 189–199.

18 Dondoni, 1800.

19 Č’amč’ean, 1786.

művére, és több esetben ellentmond az örmény szerzőnek.²⁰ Dondoni írását hét fejezetre osztotta, az ötödik fejezet foglalkozik a Bagratuni Királysággal.²¹

A Bagratuni-ház hatalomra jutását Dondoni még a negyedik fejezet végén bemutatja, összekötve azt a 8–9. század arabellenes küzdelmeivel.²² Az erdélyi szerző szerint a későbbi király, Ašot Bagratuni 856. évi (Dondoninál 859. évi) sparapeti kinevezésével kezdődik el a Bagratuni Királyság története. Már leírása elején kitérőt tesz, ahelyett ugyanis, hogy bemutatná Ašot uralkodását, egy királylistát közöl, azokkal a bizánci császárokkal, akik szerint örmény származásúak voltak.²³ Ezzel együtt Dondoni sorra megemlíti a Bagratunik uralma alól magukat félig-meddig függetleníteni akaró Arcunik hatalomra jutását is.²⁴

Dondoni először III. Ašot (952/953–977) uralkodásának bemutatásakor említi meg a legendás fővárost: „Ez [Ašot] irgalmas természetéért – könyörületesen neveztetett –, hogy annál is inkább csendesen élhessen, Gársz városát környékével Musech atyafiának adta által, azt független fejedelemmé tette, ő maga Áni királyi városába költözött.”

Ugyanakkor Dondoninál teljes egészben hiányzik Áni bemutatása, csupán említés szintjén jelenik meg a város, például az, hogy kőfallal vették körül.²⁵ Dondoni kizárólag I. Gagik (989–1017/1020) uralkodása kapcsán ír hosszabban a városról: „Az egész Armeniába igen sok tanult doktor és írók virágoztak ekkor [I. Gagik uralma alatt]. Áni királyi fővárosban igen sok és nagy épületeket tettek, a katolikosz is ide költözött, minden tanulók számára nagy iskolákat állítottak.”²⁶ Ez a leghosszabb leírás, amit Dondoni az örmények fővárosáról ad az olvasónak. Ezután csupán kétszer említi meg: Yovhannēs-Smbat (1020–1040) király uralkodása alatt elzálogosította a várost, majd azt, hogy elfoglalták: „Csakhamar Ani fővárost is a görögöktől elfoglalták.”²⁷

Dondoni szerint Ánit nem dúlták fel sem a bizánci seregek, sem pedig a szeldzsukok. Nem csupán a város elestének leírása nem szerepel írásában, hanem az erdélyi szerzőnél hiányzik mindaz, ami mind a korábban élt, mind a későbbi örmények Áni őshazaképét létrehozta: a város pusztulása, a lakosság elüldözése és elmenekülése. Noha többször is megemlíti Ánit, egyszer sem mutatja be, nem találkozzunk a későbbi örmény írók jelzőivel és a gazdagság említésével sem. Hiányzik az Áni-kép legfontosabb eleme is: Dondoni ugyanis egész munkájában egyszer sem utal arra, hogy a kelet-közép-európai örmény kolóniákat bármilyen kapcsolat is fűzné az egykori fővároshoz. Áni eleste és az ezzel járó elüldözés helyett Dondoni a perzsa–török háborúkat adja meg okként, ami miatt az örmények lengyel terüle-

20 Vö: Kovács, 2021. 293–306.; Kiss, 2023. 81–97.; Kiss, 2024a. 13–32.

21 A kézirat tartalomjegyzéke szerint Dondoni egy Toldaléknak nevezett fejezetet is készített a könyvéhez, ami Örményország földrajzát és kulturális szokásait mutatja be. Ez a fejezet azonban hiányzik a kéziratból.

22 Dondoni, 1800. 291–295.

23 Uo. 297–302.

24 Uo. 302.

25 Uo. 308.

26 Uo. 309.

27 Uo. 312.

tekre költöztek: „A Krím országba és annak környékébe vándorlott örmények ellenben nagyon nyomorogtak a tatároktól, ezért sokan Lengyelországba mentek, csoportosan, örömet fogadtattak, sok helyet nyertek. Főbb helyeken Lemberg, Kamenyec és több városokban is telepedtek, mivel már azokban egynéhány régibb örm. ház népek valának.”²⁸ Dondoni azonban hallgat arról, hogy az általa emlegetett „egynéhány régibb örm. ház népek” mikor és honnan vándoroltak be a területre.

Dondoni örmény identitásának elemei

Dondoni *Örmény nemzet históriája* című műve egyáltalán nem tartalmazza a térségből ismert Áni-toposzt, mivel az erdélyi szerző számára nem a közös őshaza jelentette a kelet-közép-európai örmények identitásának egyik sarokkövét.

Dondoni, ahogy korábban említettük, már a Bagratunikról írva egy királylistát közöl a bizánci uralkodókról, akik – szerinte – örmény származásúak voltak. Nem ez az egyetlen lista, ami szerepel az *Örmény nemzet históriájában*. Dondoni három fejezetben is foglalkozik a bizánci császárok, hadvezérek és udvari személyek örmény származásával; a negyedik, az ötödik és a hatodik fejezetben. A negyedik fejezetben Maurikios és Hérakleios császárt, illetve Narsest, Justianus császár hadvezérét tartja örmény származásúnak.²⁹ Az ötödik fejezet királylistája a Makedón-dinasztia császárait sorolja fel, míg a hatodik fejezetben a bizánci császárok mellett szolgáló örmény származású udvaroncokat említi meg a szerző.³⁰ Dondoni leírása azt a benyomást kelti, mintha az örmények aktív alakítói lettek volna a Bizánci Birodalom történelmének.

Az örmény származású uralkodók és udvaroncok említése mellett Dondoni kitér az örmény kultúrára és történetírókra, utóbbiak munkáit röviden összefoglalja. Az ötödik fejezetben Yovhannēs V. (Drasxanakerc’i) (897–925) örmény katolikoszt és történetírót mutatja be.³¹

Dondoni ezeket a leírásokat, listákat látszólag logikátlanul illeszti bele történetébe. Valójában gondosan választja ki ezen leírások, illetve listák helyét, és mindig olyan eseményeknél toldja be őket, amikor az örmények közötti konfliktusokat kellene számba vennie. Nemcsak a hiátusok kitöltésére használja fel a leírásokat, hanem példaként állítja az említett személyeket az erdélyi örmény fiatalság elé. Mindez az örmény identitás fontos részeként mutatkozik meg írásában, így a szerző új elemekkel, új tapasztalatokkal gazdagítja az örmény történetet, ami egyedülállónak teszi Dondoni Vártán József munkáját.³²

Dondoni felfogásában nem az Áni-toposz, nem egy földrajzilag meghatározható terület vagy hely az, ami az örmény identitás alapját adja, hanem az emlé-

28 Uo. 502.

29 Uo. 260–295.

30 Uo. 314–462.

31 Uo. 302–305.

32 Erről bővebben: Kiss, 2024b. 123–140.

kek és az abból levezetett történelem. Ezeket azonban nem köti egyetlen helyhez, sokkal inkább személyekhez és eseményekhez.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan forrás

Dondoni

1800 *Örmény nemzet históriája. Kezdetől egész az 18dik Század végéig. Több írás elő adása szerint, Le irattatott Nemzeti nyelven. Nemes Magyar hazának egy uj Polgára, Dondony Wár-tán Joseff által.* Tusnádón [...] 1800. Kézirat. Budapesti Örmény Katolikus Levéltár. Jelzet nélküli.

2. Kiadott források és szakirodalom

Bona

1995 Bona Gábor: *Az 1848/49-es szabadságharc örmény hősei.* Bp., 1995.

Bžškeanc'

2019 *Der Reisebericht des Minas Bžškeanc' über die Armenier im östlichen Europa (1830).* Hg. v. Kovács, Bálint – Grigoryan, Grigor. Wien–Weimar–Köln, 2019. (Armenier im östlichen Europa, 5.)

Č'amč'ean

1786 Č'amč'ean, Mik'ayēl: *Hayoc' Patmutiwnn. I skzbanē ašxarhi minč'ew Tearn 1784 t'uakann* [Az örmények története. A világ kezdetétől az Úr 1784-es esztendejéig]. Vēnedig, 1786.

Daškevyč

2018 Daškevyč, Jaroslav R.: Die Armenienviertel in den Städten der Ukraine (14.–18. Jahrhundert). In: *Armenier im östlichen Europa. Eine Anthologie.* Hg. v. Ganjalyan, Tamara – Kovács, Bálint – Troebst, Stefan. Wien–Weimar–Köln, 2018. 44–90.

Garsoïan

1997a Garsoïan, Nina: The Arab Invasion and the Rise of the Bagratuni (640–884). In: *The Armenian People from Ancient to Modern Times. Vol. I. The Dynastic Periods: From Antiquity to the Fourteenth Century.* Ed. by Hovannisian, Richard G. New York, 1997. 143–186.

1997b Garsoïan, Nina: The Independent Kingdoms of Medieval Armenia. In: *The Armenian People from Ancient to Modern Times. Vol. I. The Dynastic Periods: From Antiquity to the Fourteenth Century.* Ed. by Hovannisian, Richard G. New York, 1997. 117–142.

Kiss

2023 Kiss Péter: Eddig ismeretlen történetíró Erdélyben. In: *Aut lego vel scribo IV. Scriptorium konferencia Budapest, 2021. december 16–17.* Szerk.: Boros István – Takács László. Bp., 2023. 81–97.

2024a Kiss Péter: Narratívák az örmény történetírásban. In: *Konfliktus és identitás. Tanulmányok az örmény történelemről, történetírásról és emlékezetről.* Szerk.: Kiss Péter – Récsei Péter. Bp., 2024. 13–32.

2024b Kiss Péter: Az örmény kereszténység születése egy erdélyi történetíró nézőpontjából. In: *Lineas exarare.* Szerk.: Boros István. Bp., 2024. 123–140.

Košťálová

2020 Košťálová, Petra: The Cultural Heritage of Armenian Traveler Simeon Lehatsi from Poland to Ottoman Empire: Contribution to the History of Polish–Lithuanian Commonwealth. In: *Art of Armenian Diaspora: World Art Studies*. Ed. by Deluga, Waldemar. Warsaw, 2020. 39–52.

Kovács

2014 Kovács Bálint: Az elképzelt őshaza. Az örmény főváros, Ani mint emlékezeti hely. In: *Világtörténet*, 36. (2014) 3. sz. 509–518.

2019 Kovács, Bálint: Die armenische Hauptstadt Ani und die ‚Ani-Armenier‘ in Siebenbürgen. Ein Symbol der Gruppenbildung im 19. Jahrhundert. In: *Der Reisebericht des Minas Bžskeanc‘ über die Armenier im östlichen Europa (1830)*. Hg. v. Kovács, Bálint – Grigoryan, Grigor. Wien–Weimar–Köln, 2019. 72–84.

2021 Kovács, Bálint: „Hay Žołovurdi Patmut‘yunə“. Dondoni Vartan Yožef hungaralezvi jeřagirə [„Örmény nemzet históriája“. Dondoni Vártán József magyar nyelvű kézírata]. In: *Ōtar albyurnerə haykakan gař‘avaneri masin* [Idegen nyelvű források az örmény diaszpóráról]. Erewan, 2021. 293–306.

Mat‘ewosean

2021 Mat‘ewosean, Karen: *Ani ew anec‘inerə* [Áni és lakói]. Erewan, 2021.

Merza

1895 Merza Gyula: A magyar-örmények ethnográfiai hanyatlásának okairól és azok orvoslásáról. In: *Armenia*, 9. (1895) 256–263.

Molnár

1895 Molnár Antal: Áni romjai között. In: *Armenia*, 9. (1895) 106–107.

Nagy

2009 Nagy Kornél: Az Elia Mendrul-ügy. A beszercei örmény egyházi viszály története (1697–1700). In: *Századok*, 143. (2009) 4. sz. 945–974.

2012 Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*. Bp., 2012.

2020a Nagy Kornél: *Lembergben kezdődött. Az örménykatolikus egyház születése*. Nyíregyháza, 2020.

2020b Nagy Kornél: Világosító Szent Gergely kultusza Erdélyben a 17–18. században. Elutasítás és elfogadás. In: *Interkonfeszionalitás és irodalom a kora újkorban*. Szerk. Mórė Tünde – Tasi Réka. Bp., 2020. 189–199.

Oleš

1966 Oleš, Marian: *The Armenian Law in the Polish Kingdom (1356–1519)*. Roma, 1966.

Pál

1997 Pál Judit: Az erdélyi örmény népesség számának alakulása és szerkezete a 18. században. In: *Erdélyi Múzeum*, 59. (1997) 1–2. sz. 104–120.

2013 Pál Judit: Az erdélyi örmények a betelepedéstől a beilleszkedésig. In: *Távol az Araráttól. Örmény kultúra a Kárpát-medencében*. Szerk.: Kovács Bálint – Pál Emese. Bp., 2013. 9–16.

Sargsyan

2017 Sargsyan, Lusine: The Manuscript Heritage of an Armenian Intellectual from Gherla – Zacahria Gabrushian (A Source-Based Study). In: *Series Byzantina. Studies on Byzantine and Post-Byzantine Art*. Ed. by Deluga, Waldemar. Warsaw, 2017. 167–190.

Schütz

1988 Schütz Ödön: Örmények kitelepítése Perzsiába. Az 1604-es „nagy szürgün” örmény források alapján. In: *Keletkutatás*, 1988. ősz. 50–66.

1995 *Hajk és Bél harca*. Szerk.: Schütz Ödön. Szombathely, 1995. (A régi örmény irodalom kincsestára I. Ókor – középkor.)

2018 Schütz, Ödön: Die Hauptrichtungen der armenischen Auswanderer im Mittelalter und die armenische Kolonie in Esztergom. In: *Armenier im östlichen Europa. Eine Anthologie*. Hg. v. Ganjalyan, Tamara – Kovács, Bálint – Troebst, Stefan. Wien–Weimar–Köln, 2018. 15–43.

Simeon Lehač'i

1936 Simeon Lehač'i: *Ułęgrutiwn*. xmg. Akinean, Nersēs [Úti leírás. Kiadta Akinean Nersēs]. Viënnä, 1936. Digitális forrás: <https://digilib.aua.am/book/331/336/7195/Ուղեգրութիւն>.

Suttner

2018 Suttner, Ernst Christoph: Die Armenier Polens und Ungarns des 17. Jahrhunderts in gleichzeitiger Communio mit Rom und mit Etschmiadzin. In: *Armenier im östlichen Europa. Eine Anthologie*. Hg. v. Ganjalyan, Tamara – Kovács, Bálint – Troebst, Stefan. Wien–Weimar–Köln, 2018. 332–340.

Yuzbashian

1973–1974 Yuzbashian, Karen: L'administration byzantine en Arménie aux Xe et XIe siècles. In: *Revue des études arméniennes*, 10. (1973–1974) 139–183.

PÉTER KISS

THE ROLE OF ANI, THE ARMENIAN HOMELAND, IN THE CHRONICLE OF JÓZSEF DONDONI VÁRTÁN

One of the most important Armenian historical works from Transylvania is *The History of the Armenian Nation* by József Dondoni Vártán. Though of Armenian descent, Dondoni wrote in Hungarian to provide young Armenians in Transylvania with a history of Armenian people from the reign of Hayk up to 1800. The manuscript remains unpublished and is kept in the Archives of the Armenian Catholic Parish in Budapest. Notably, his narrative lacks the traditional topos of Ani—the ancient Armenian capital often depicted by earlier and later Armenian writers as a central symbol of identity, loss, and exile. Although Dondoni mentions Ani a few times, he does not describe the city, its destruction, or the forced migration of its population. He omits the rich and emotional imagery commonly used to portray Ani in Armenian historiography. Instead of emphasizing the fall of Ani, Dondoni attributes the migration of Armenians to Central and Eastern Europe to the Persian–Ottoman wars. For him, Armenian identity is not rooted in a specific geographical homeland but rather in memory and history as reflected through important Armenian figures and events. In his chronicle, identity is not tied to place but to people and their shared past.

CONTENTS

The Multifaceted Dynamics of Ani's Remembrance (Elke Hartmann –Bálint Kovács)	317
<i>Studies</i>	
S. Peter Cowe: Ancestry from Ani: Tales of Loss and Gain	323
Elke Hartmann: The Lost Heritage of Kars	335
Zhenya Ghazaryan: Guardians of a Lost Heritage: Ethnographers of Van in the 19 th and Early 20 th Centuries	353
Karen Jallatyan: Photographic Encounters with the "Lost City" of Ani: A History of Fascination or Modern Historicity as Fascination	365
Konrad Siekierski: Armenian Pilgrimages to Ani, the Lost Homeland	381
Vahé Tachjian – Joseph Rustom: Discarding the Ottoman and Asserting the National: Armenian Diasporic Church Architecture in 1930s Lebanon	393
Péter Kiss: The Role of Ani, the Armenian Homeland, in the Chronicle of József Dondoni Vártán	425
Bálint Kovács: Transylvanian "Ani-Armenians" in Travelogue by Minas Bžškeanc'	433
Hakob Matevosyan: "Ani-Armenians" in Contemporary Hungary	457
<i>Book Reviews</i>	
Memory, Loss, and Return (Konrad Siekierski)	469
Caucasian Albania (Christine Baghdasaryan)	473
Armenians in Bulgaria: Identity and Historical Memory (Kima Saribekyan)	477

Ára: 900 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Történettudományi Kutatóintézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2025. évi megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap
és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja.

Nemzeti
Kulturális
Alap

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ELTE | HTK
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI KUTATÓINTÉZET

